

FROM FARD TO SUNNAH: THE TRANSFORMATION IN SHEIKHS' LEADERSHIP (THE SIIRT SAMPLE)

AHMET AKTAŞ

Dr. Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi ABD.

Mail:aktasahmet21@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3986-6189>

ABSTRACT

The present study discusses the bindingness of sheikdom (sheiks) in opinion leadership activities in the case of Siirt. The current influence of sheikdom in shaping public opinion was compared with the past, and the reasons behind the transformation in this influence were investigated. In this qualitative field study, data collection was carried out using the interview method. Purposeful and snowball sampling methods were used in the sample selection process. A total of 50 individuals, 24 of which were associated with sheikdom and 26 of which had no cultic association, were interviewed. Descriptive analysis was used to analyze the data. At the end of the study, the transformation in the opinion leadership of sheiks was subsumed under six categories: a. Conditional bindingness (adopting the sheik's opinion on condition that it provides practical self-benefit), b. failure to comply with the sheik's suggestions, c. intergenerational differentiation, d. remembering the sheik when needed, e. loss of influence in intermediacy, and f. loss of influence over shaping the political preferences of disciples. It was determined that five internal factors and five external factors were effective in sheikdom's loss of influence. The internal factors can be listed as: a. Sheiks' disconnection from society, b. their close relations with politics, c. representation of sheikdom by incompetent individuals, d. the increase in inherited sheikdom (the passing of sheikdom from father to son), and e. sheiks engaging in economic activities. The external factors can be listed as: a. the increase in the level of education, b. migration and urbanization, c. individualization, d. ideological approaches, and e. the black propaganda carried out against sheiks by PKK and the emergence of new actors.

Keywords: Sociology of religion, Siirt, religious authority, sheik, opinion leadership.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü:	Araştırma
Geliş Tarihi:	13.04.2020
Kabul Tarihi:	11.09.2020
Yayın Tarihi:	25.11.2020
Yayın Sezonu:	2020

Makaleye Atıf Bilgisi

AKTAŞ Ahmet (2020) "Farziyetten Sünnete: Şeyhlerin Kanaat Önderliğinde Dönüşüm (Siirt İli örneği)". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 16. Özel Sayı 1. (72-93).

muhafazakârdüşünce • yıl:16 - özel sayı:1• 2020

FARZİYETTEN SÜNNETE: ŞEYHLERİN KANAAT ÖNDERLİĞİNDE DÖNÜŞÜM (Siirt İli Örneği)*

AHMET AKTAŞ

Öz

Bu çalışma, Siirt ili örneğinde şeyhlik kurumunun (şeyhlerin) kanaat önderliği faaliyetlerindeki bağlayıcılığını ele almaktadır. Çalışmada şeyhlerin toplumun kanaatlerinin şekillenmesinde etkisi geçmiş ile kıyaslanarak var olan dönüşümün nedenleri araştırılmıştır. Nitel bir alan araştırması olan çalışmada veriler mülakat tekniği ile toplanmıştır. Örneklem seçiminde amaçlı örneklem ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılmıştır. 24'ü (şeyh, müderris, şeyh ailesi üyesi ve tarikat mensubu) şeyhlik kurumu ile bağlantılı; 26'sı ise herhangi bir tarikat bağı olmayan kişiler olmak üzere toplam 50 kişi ile mülakat yapılmıştır. Veriler analiz edilirken betimsel analiz kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, şeyhlerin kanaat önderliğinde yaşanan değişim altı başlık altında toplanmıştır: a. Şartlı bağlayıcılık (şeyhin kanaatini kendisine pratik yarar sağlayacaksa kabul etme), b. şeyhin önerisine uygun davranmama, c. kuşaklar arası farklılaşma, d. ihtiyacı olunca şeyhi hatırlama, e. arabuluculukta etki yitimi ve f. müritlerin siyasal tercihlerinin şekillenmesinde etki yitimi. Şeyhlerin bağlayıcılığının azalmasında ise beş içsel beş de dışsal faktörün etkili olduğu tespit edilmiştir. İçsel faktörler: a. şeyhlerin toplum ile iç içe olmamaları, b. siyaset ile yakın ilişki içinde olmaları, c. şeyhliğin yetkin olmayan kişiler tarafından temsil edilmesi, d. soy şeyhliğinin (şeyhliğin babadan oğula geçmesi) artması ve e. şeyhlerin ekonomik faaliyetlerde bulunmaları. Dışsal faktörler: a. eğitim seviyesinin artması, b. göç ve şehirleşme, c. bireyselleşme, d. ideolojik yaklaşımlar ve e. PKK'nın şeyhlere yönelik kara propagandası ve yeni aktörlerin ortaya çıkması olmak üzere beş de dışsal faktörün etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, Siirt, dini otorite, şeyh, kanaat önderliği.

* Bu makalede, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Din Sosyolojisi alanında tamamlanan Şeyhlik Kurumunun Sosyal ve Dini Pratikler Üzerindeki Etkileri (Siirt Örneği), isimli doktora tezinin verilerinden yararlanılmıştır.

GİRİŞ

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, toplumsal yapıları nedeniyle kanaat önderlerinin önemli roller üstlendiği yerlerdir. Tarihsel sürece baktığımızda bu bölgelerde, mirler (bey, emir), aşiret reisleri, ağalar ve şeyhler gibi geleneksel veya dinsel otoritelerin etkin olduğunu görmekteyiz. Bölgede toplumu ilgilendiren birçok konuda devlet görevlilerinin yanı sıra bu otoritelere de başvurulmuştur. Tarihsel süreçte bölgedeki yarı özerk yapılanma olan mirlikler, geleneksel otoriteyi temsil ederken; şeyhler ise dinsel otoriteyi temsil etmişlerdir. Bu otoriteler bir taraftan insanlar arasındaki ilişkileri düzenlerken diğer taraftan da halk ile merkezi otorite arasında aracı vazifesi görmüşlerdir.

Bölgenin sosyal dokusundan kaynaklı bu durum, insanların kanaat önderi olarak gördüğü kişilere, sorunlarının çözümü için başvurma sonucunu doğurmuştur. Mirler, aşiret reisleri, ağalar ve din adamları, yaşanan olayın/sorunun boyutu ve içeriğine göre başvuru alan kişiler olmuşlardır. Mirlerin aktif olduğu dönemlerde din adamlarına daha çok dinî konularda danışılırken; II. Mahmut döneminde başlayan merkezileşme çabaları çerçevesinde mirliklerin tasfiyesinden sonra dinî konuların yanı sıra sosyal alandaki diğer konularda da şeyhlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Bruinessen, 1993; Bruinessen, 2015).

Buradan hareketle, makalede kanaat önderliği konusunda şeyhlerin günümüzdeki pozisyonlarını ele alacağız. Bu konu kapsamında, geçmişle kıyaslandığında, toplumun kanaatlerinin şekillenmesinde şeyhlik kurumunun etkisinde 1970-2020 yılları arasında yaşanan değişimin yönü ve sebepleri üzerinde durulacaktır.

1. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırma bir dinî otorite olarak kabul edilen şeyhlerin, toplumun sosyal ve dinî pratikleri üzerindeki etkilerini ele alacağından, öncelikle tarihsel süreçte bu kurumun geçirdiği aşamalar, literatür taraması ile elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak ortaya konacaktır.

Çalışmanın evreni, tarikat ve medreselerin yoğun bir ağa sahip olduğu Siirt ilidir. Dolayısıyla çalışma Siirt'in merkezi ve ilçeleri ile sınırlıdır. Araştırmanın örnekleme seçilirken amaçlı örneklem ve kartopu örneklem teknikleri kullanılmıştır. Çalışmamız nitel araştırma yaklaşımını benimsemiş olup, konunun kendi bağlamı içerisinde anlaşılmasına yönelik veri toplamak için katılımlı gözlem, mülakat ve grup görüşmesi gibi araştırma teknikleri

tercih edilmiştir. Yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Mülakatlar yapılırken, şeyhlik kurumu ile doğrudan ilgisi olan katılımcıların yanı sıra tarikat mensubu olmayan kişilerle de görüşülmeye çalışılmıştır. Bu şekilde sadece tek taraftan toplanan veriler üzerinden bir değerlendirilme yapılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle hem “içeriden” hem de “dışarıdan” verilerin toplanmasına dikkat edilmiştir. Buradan hareketle, çalışma kapsamında 24’ü (şeyh, müderris, şeyh ailesi üyesi ve tarikat mensubu) şeyhlik kurumu ile bağlantılı; 26’sı ise herhangi bir tarikat bağı olmayan kişiler olmak üzere toplam 50 kişi ile mülakat yapılmıştır. Mülakat yapılan kişi sayısı, doygunluk noktasına göre belirlenmiştir. Başka bir deyişle, cevapların birbirini tekrar etmesiyle birlikte mülakatlara son verilmiştir. Mülakat yapılan kişiler K1, K2, K3 şeklinde kodlanmıştır.

Şeyhlerin kanaat önderi olarak bağlayıcılıklarını Siirt ili örneğinde incelemeyi amaçlayan bu araştırma, bölgedeki bütün şeyhleri kapsamamaktadır. Bu çalışma, 2016-2020 tarih aralığında yapılmıştır. Bu tarih aralığının dışında çalışma alanı ile ilgili değişmelerin olması ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla çalışma, söz konusu zaman aralığı ile sınırlıdır. Bu nedenle çalışmada ulaşılan sonuçlar değerlendirilirken araştırmanın yürütüldüğü tarih aralığı göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Sosyal Bir Olgu Olarak Kanaat Önderliği ve Sekülerleşme

Kanaat önderi, kullanım bağlamına göre aydın, fikir önderi, lider gibi anlamlara gelmektedir. Önderlik türleri olarak, siyasi, toplumsal, karizmatik ve dinî önderlik öne çıkmaktadır. Siyasi önderlik, demokratik rejimlerde, güçlerini seçmenlerden alan siyasi partilerin önderleri iken; peygamber, tarikat lideri, mezhep kurucusu ise dinî önder olarak karşımıza çıkmaktadır. Seçilmiş veya atanmış olmamasına rağmen toplum tarafından kabul gören kişiler toplumsal önderliği temsil ederken, doğuştan sahip olduğu veya ona atfedilen karizma sayesinde ön plana çıkan kişiler karizmatik önderliği temsil etmektedirler (Peker & Aytürk, 2000: 50-51).

Bu kanaat önderlerinin, etki alanları farklılaşmakla beraber, genel olarak bireyler tarafından saygı duyulan, gündelik sorunların çözümü noktasında kendilerine danışılan, toplum üzerinde yönlendirici etkide bulunabilen kişiler oldukları ifade edilebilir. Kanaat önderi, bir kişi olabileceği gibi birkaç kişiden oluşan bir heyet de olabilmektedir. Özellikle Siirt bölgesinde “rih spî” (Aksakallı/ İhtiyar heyeti) olarak tanımlanan kolektif bir kanaat önderliği

mekanizması da bulunmaktadır. *Kolektif önderlik* olarak kavramsallaştırabileceğimiz bu yapı toplum tarafından otorite olarak kabul edilen birkaç kişiden meydana gelmektedir. Bölgede, arabuluculuk süreçlerinde kullanılan bir ifade olan “İşte cemaat işte şeriat” söylemindeki “cemaat” kısmını bu kesim temsil etmektedir. Bu tarz bir önderlikte din referanslı önderlikten ziyade toplum destekli bir önderlik ön plana çıkmaktadır.

Değişen şartlarla beraber kanaat önderliği sisteminde de birtakım yeni formlar oluşmaya başlamıştır. Bu formlardan biri de STK’lar bünyesinde barış komisyonları veya derneklerinin kurulmasıdır. Batı’da hemşeri dernekleri şeklinde hayat bulan sivil toplum kuruluşları, Doğu ve Güneydoğu’da daha çok aşiret dernekleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu dernekler, aşiretler arası kavgaları, kan davaları vb. çatışma durumlarında, birkaç kanaat önderini bir araya getirerek sorunları çözmeye çalışmaktadır.

Ülkemizde kanaat önderi kavramı kullanılırken genellikle dinî anlamda ön plana çıkan kişiler akla gelirken, söz konusu kavram sivil toplum kuruluşu temsilcileri, akademisyenler, iş adamları için de kullanılmaktadır. Kullanıldığı bağlama göre din adamları, STK temsilcileri, aşiret reisleri, Alevi dedeleri, iş adamları vb. kişiler bu kapsamda değerlendirilebilir. Kanaat önderinin kim olduğu ve toplumda üstlendiği fonksiyonların ne olduğu konusunda yapılan çalışmalar, kanaat önderini toplumsal “baskı mekanizması” olarak tanımlamaktan ziyade bu kişileri bir tür “tavsiye mekanizması” olarak belirtmektedirler (Ulutaş, 2015: 27).

Kanaat önderi, toplumsal uzlaşma noktasında kendisine birtakım roller yüklenmiş kişi olarak ele alındığında, çalkantılı dönemlerde önemli işlevler görebilmektedir. Modernleşme ile beraber aşiret yapısında meydana gelen değişimlere rağmen Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki aşiret tarzı yapılanmanın olduğu alanlarda kanaat önderinin önemi bir nebze daha artmaktadır. Aşiretler veya taraflar arasındaki anlaşmazlıklarda resmi makamların en son tercih edilen merciler olması, “kendi adaletimizi uyguluyoruz” anlayışının yoğun olduğu bölgelerde, kanaat önderleri toplumsal uzlaşma için hayati fonksiyonlar üstlenebilmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere kanaat önderi kimi zaman şeyh gibi dinî referanslı bir kişi olabilirken kimi zaman da ekonomik elitler diyebileceğimiz güçlü aileler veya siyasi parti temsilcileri olabilmektedir. Dinî referanslı kanaat önderleri özellikle aşiretler arası anlaşmazlıklar söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Zira aşiret reisleri kendi iç problemlerini çözmede aktif rol almalarına karşın anlaşmazlığın aşiretler arası bir

boyutta olması ve her iki tarafın da kabul edebileceği bir otorite arayışı, şeyhleri ön plana çıkarmaktadır.

Din referanslı kanaat önderleri olan şeyhler, başta dinî bilgi alanı olmak üzere toplumda etkin olan figürlerin başında gelmektedir. Özellikle dinî hayat üzerinde derin etkileri olan şeyhler, kurmuş oldukları medreseler ve tekkeler aracılığıyla dinî bilginin otoriteleri olmuşlardı. Bölgede dinî bilgi alanında Diyanet'ten ziyade şeyhler otorite olarak kabul edilmektedir. Diyanet personeli olan K32 bu hususu şöyle ifade etmiştir:

Mesela herhangi bir konuda Diyanet'in söylediklerinden ziyade şeyhlerin söyledikleri çok daha etkili oluyor. Mesela bizler din görevlisi olarak bir şey söylesek dahi söylediklerimizin teyidi için illaki şeyhlerine gidip soruyorlar. Eğer söylediğimiz şey ile şeyhin söylediği birbiri ile uyumlu ise kabul ediyorlar. Bak şeyh de böyle söyledi diyorlar. Eğer uymazsa bizim söylediklerimize değil de şeyhin söylediklerine inanır ve öyle davranırlar. (K32, Diyanet Personeli)

Diyanet'in son yıllarda en ücra yerleşim yerlerine bile din görevlisi ataması, bölgede dini hizmet alanında birçok faaliyette bulunmasına rağmen hâlâ dinî bilgi konusunda şeyhlerin otorite olarak kabul edilmesi ve Diyanet personelinin vermiş olduğu bilginin şeyhlere de sorulup bir nevi teyit edilmesi, şeyhlerin bu alandaki gücünü göstermektedir. Diyanet'in 30-40 yıl önce bölgedeki yapılanması günümüze göre zayıf olduğu düşünüldüğünde, şeyhlerin bu alanda daha etkin olabileceğini söylemek mümkündür.

Okuma yazma oranının düşük olduğu kırsal bölgelerde dinî bilginin kaynağı şeyhler ve onların kurmuş olduğu medreselerdi. Birçok insan şeyhlerden duyduğu bilgiler çerçevesinde dinini yaşamakta. Tarikat mensubu K5'in "Okuma-yazma bileninin olmadığı, elektriğin olmadığı bir dağ köyündeki insanların dini anlamda bilgi kaynakları şeyhler olmuştur. Bir nevi o şeyh oradakilerin kurtarıcısı olmuştur. Teşbihte hata olmasın, şeyh oradaki insanın şahsi peygamberi gibi." şeklindeki ifadeleri, şeyhin geçmişteki önemini göstermesi açısından önemlidir.

Şeyhlerin geçmişte daha fazla etkili oldukları alanlardan birisi de arabuluculuk konusudur. Tarikat mensubu olan K10'un "Burada mahkemeler şeyhlerin tekkesidir. Eskiden bunların sözlerinin üstüne kimse pek fazla bir şey demiyordu. Onlar genelde bir çözüm yolu sunar ve taraflar da bunu kabul ederdi." şeklindeki ifadeleri, şeyhlerin arabuluculuk konusundaki güçlerini göstermektedir.

Özellikle kırsal alanlarda şeyhlerin toplumsal alanda daha etkin olduklarını söylemek mümkündür. Yapılan her işte şeyhin haberinin olması, bu

etkinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Şeyh olan K3 bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Eskiden şeyhlerin bağlayıcılığı daha fazla idi. Bizim olduğumuz köyde kimse şeyhten habersiz hiçbir şey yapmazdı. Komşu köye bile gitmezdi. Gelip şeyhim biz falanca yere gideceğiz bir emriniz var mı diye sorarlardı. Mesela evlenilecek kişilerin seçiminde şeyh onları yönlendiriyordu. Şeyhten habersiz kimse kız alıp vermiyordu. Şeyh ya bizzat kendisi evlenilecek kişiyi tavsiye ediyordu ya da köyün ileri gelenlerinden birine bu görevi veriyordu o hallediyordu.

Özetleyecek olursak, 30-40 yıl öncesinde başta dinî bilgi alanında otorite olmak üzere birçok alanda şeyhler etkili idi. Bu etkinliklerinde onların toplum tarafından şeriâtın temsilcisi olarak kabul edilmelerinin yanı sıra bölgedeki eğitim kurumları olan medreselerin şeyhlerin denetiminde olmaları etkili olmuştur. Bölgede yüzyıllardır süregelen yaygın tarikat ağının oluşturduğu gelenek de yine şeyhlerin toplumda güçlü figürler olmasını sağlamıştır.

Bu durumda şeyhlerin toplumsal gücündeki artış ve azalışın aynı zamanda sekülerleşme ve desekülerleşme tartışmalarının da parçası olduğu ifade edilmelidir. Zira “belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğüstü (...) öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması” (Ertit, 2019: 47) demek olan sekülerleşme (ve ters süreci ifade eden desekülerleşme), din referanslı kanaat önderleri olan şeyhlerin artan ya da azalan toplumsal gücü belirleme noktasında betimleyici kavramlar olacaktır.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Kanaat Önderliğindeki Dönüşümün Parametreleri

Şeyhlerin kanaat önderi olarak kabul edilmesi ve onların kanaatlerinin toplum tarafından bağlayıcılığı konusunda geçmişle kıyaslandığında altı temel alanda farklılaşma yaşandığı ifade edilebilir.

a) Şartlı Bağlayıcılık: Şeyhin Kanaati Bana Uyarsa Kabulümdür

Çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlardan birincisi, geçmişle kıyaslandığında şeyhin belirttiği kanaatin bağlayıcılığının şartlı bir bağlayıcılığa doğru evrilmiş olmasıdır. Şeyhlerin toplum üzerindeki etkilerinin, muhatabın çıkarlarına göre şekillendiğini ifade eden bir katılımcı, dedesinin yaşadığı bir olayı şöyle ifade etmiştir:

Dedem bu bölgede her kesimden saygı gören önemli şeyhlerden biriydi. O anlatıyor: Diyor ki “Bizim köyün çobanı işini bırakıp gitti. Köy çobansız kaldı. Ben de birisini bulup ona dedim ki gel köyün çobanlığını yap sana koyun başına

bir ölçek buğday versinler. Yok, ben yapmam dedi. Tamam dedim gel çobanlık yap sana koyun başına iki ölçek buğday versinler dedim. Cevap yine olumsuz. En sonunda dedim ki gel bu işi yap sana koyun başına iki büyük ölçek buğday versinler. Adam demiş ki "Ee şeyhim bilir." Dedem demiş ki vallahi şeyh bilmiyor, büyük ölçek biliyor. Eğer şeyh bilseydi, o, bir ölçek olarak biliyordu." Şunu anlatmaya çalışıyorum insanlar kendi işine geldiği zaman şeyhin seydanın söylediklerine uyuyor. (K9, Şeyh Ailesi Üyesi, Siyasetçi)

Tarikat mensubu K5, bu durumu geçmişle kıyaslayarak şöyle ifade etmiştir:

Şeyhlerin insanların üzerinde inanılmaz bir etkileri vardı. Hem dini hem dünyevi etkileri söz konusuydu. Zaten şeyh, birisine şunu yapma/yap dediği zaman kesin bir şekilde uyulurdu. Şeyh söylediyse doğrudur ve ona uymak gerek şeklinde bir algı vardı. Eskiden şeyh tartışılmazdı. Şeyhin söyledikleri kesin kabul görüyordu ve tartışılmazdı. Artık böyle değil çünkü adam şeyhe bağlı ama geleneksel bir bağlılık var. Böyle olunca işine gelince şeyhi dinliyor, işine gelmeyince de duymazlıktan geliyor.

Her iki örnekte şeyhlerin insanlar üzerindeki etkilerinin zamanla değiştiğini, şeyhin tavsiyesine kesin bir şekilde uymaktan "muhatabının işine geldiğinde" uymaya doğru bir dönüşümün yaşandığını görmekteyiz. Bu dönüşümde şeyhe bağlılıkta geleneği devam ettirme isteğinin etkili olduğu söylenebilir.

Geçmişte şeyhin bir kişiden herhangi bir şeyi yapmasını istemesi bir emir gibi algılanıp yerine getirilmeye çalışılırdı. Söz konusu istek yerine getirilirken dinsel bir motivasyon da söz konusu olabilmekteydi. Zira şeyhin dediğini yerine getirmenin bireye sevap kazandıracağına inanılmaktaydı. Söz konusu düşünce çerçevesinde, şeyh ailelerinin hizmetinde bulunmak özellikle müridler için önemli bir motivasyon kaynağıydı. Şeyhin şefaatinin kazanma düşüncesinin yanı sıra onun toplum tarafından dinin temsilcisi olarak kabul edilmesi, özellikle müridleri tarafından onun isteklerinin "dinin istekleri" gibi kabul edilmesini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle şeyhin isteğini yerine getirmemek nadir karşılaşılan bir durumdur. Ancak günümüze geldiğimizde bu durumda bazı dönüşümlerin yaşandığını, şeyhin isteğini yerine getirmede koşulsuz itaatten pragmatik bir tutuma doğru bir dönüşümün yaşandığını söylemek mümkündür.

b) Şeyhin Dediğini Yapmama

Kanaat önderliğindeki dönüşüm parametrelerinden ikincisi şeyhin tavsiyelerine uymama durumudur. Mülakatlarda geçmişle kıyaslandığında artık şeyhlerin tavsiyelerine daha az uyulduğu tespit edilmiştir.

Şeyh ailesi üyesi olan K2 bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Siirt'in ciddi sorunlarının başında tefecilik¹ gelmektedir. Siirt gibi bir yerde, bu kadar şeyhin olduğu bir merkezde bunların yoğun olması tabii ki üzücüdür. Demek ki buradaki şeyhler ve tarikatlar yeterince etkili olamamaktadır. Başka bir ifadeyle insanlar şeyhleri bu konuda dinlemiyorlar.

Geleneksel kanaat önderi olan K8 de şeyhlerin eskisi gibi toplum tarafından dinlenilmediğini Siirt'teki tefecilik üzerinden açıklamıştır.

Tefecilik yaygın Siirt'te. Nasıl oluyor da bu kadar yaygın bir tarikat ağının olduğu yerde faiz yaygın olabiliyor? İnsanlar yapıyor. Zaten bunu yapmak isteyen biri şeyhi dinlemez ki. Eskiden şeyhler etkiliydi ve engelleyebiliyordu ama şimdi yapamıyorlar. Söylüyorlar bu yanlıştır, bu günahtır diye ama dinleyen yok ki. Mâni olamıyorlar.

K9 (Şeyh ailesi üyesi, siyasetçi), şeyhlerin tavsiyelerine artık insanların uymadığını siyasal tercihlerin şekillenmesi bağlamında “Eskiden şeyhler filanca partiye oy verin dediğinde müridleri koşulsuz şartsız oraya oy verir-ken; artık böyle bir durumda mürid, şeyh benim partime oy versin diyebiliyor.” şeklinde ifade etmiştir. Tarikat mensubu olan K4'ün, “şeyhim filanca parti ve adaya oy verin dese de, şayet parti veya aday bana uymuyorsa oyumu vermem” şeklindeki ifadeleri, bu bağlamda değerlendirilebilir.

Geçmişte şeyhlerin bu konuda daha etkin olduklarını söylemek mümkündür. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana bölgede milletvekili veya yerel yönetici olarak seçilen kişilerin içerisinde şeyh ailesine mensup olan kişilerin olması, şeyhlerin bu alandaki etkilerine örnek olarak verilebilir. Ancak özellikle son yıllarda bu etkinin azaldığını söylemek mümkündür. Araştırma sahamızdaki son 20-25 yıllık seçimlere baktığımızda şeyh ailesinden herhangi bir adayın milletvekili veya yerel yönetici olarak seçilmediğini görmekteyiz.

c) Kuşaklar Arası Farklılaşma

Şeyhlerin kanaatlerinin bağlayıcılığı noktasında farklılaşmanın yaşandığı üçüncü alan kuşak farklılığıdır. Gençler ve belli bir yaşın üzerindeki kişilerin şeyhlerin kanaatlerine uyma düzeylerinde farklılaşma olduğu görülmektedir. Şeyhlerin bağlayıcılığının, gençlerde, orta yaş ve üstündeki kişilere nazaran daha az olduğunu söyleyebiliriz.

Kendisi de şeyh ailesinden olan bir katılımcı, şeyhlerin eskisi gibi etkilerinin kalmadığını, özellikle gençlerin artık şeyhleri kanaat önderi olarak kabul etmediğini şöyle ifade etmiştir:

1 Siirt ilindeki tefecilik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Neşe Özel Koca, *Kayıt Dışı Ekonomi: Tefecilik (Siirt Örneği)*, Siirt Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Benim dedem şeyhti. Öl dese ölecek müridleri vardı dedemin. Ama şimdi baktığımızda bu etki inanılmaz derecede azalmıştır. Eskisi ile kıyasladığımızda bu etki yüzde doksanlardan yüzde onlara düşmüştür bence. Toplumda şeyhler artık herkes tarafından kabul edilen birer kanaat önderi değiller. Özellikle gençler arasında bu oran çok daha aşağı düzeydedir. 40 yaş ve üstü olan insanlar hâlâ şeyhlere karşı çok saygılıdırlar ve onların söylediklerine uyarlar ama gençler şeyhleri takmıyor. (K25, Şeyh Ailesi Üyesi, İşçi)

K36 da benzer ifadeler kullanmıştır:

Bugünün jenerasyonu için bunu pek göremiyoruz. Herhangi bir konuda takıldığında birisine danışmak istediğinde şeyh çok fazla tercih edilmiyor yeni jenerasyonda. Belli bir yaşın üstünde olanlar için şeyh gidip danışılacak ilk tercihtir. Benim dedemin müridlerine baktığımızda belli bir yaşın üstünde olanlar dedeme danışırlar. (K36, Şeyh ailesi Üyesi, Mühendis)

d) İhtiyacı Olunca Şeyhi Hatırlamak

Şeyhlerin bağlayıcılığı konusunda yaşanan değişimlerden dördüncüsü şeyhlerin artık sorunlu zamanlarda hatırlanmasıdır. Başka bir deyişle, “şeyhe işi düşünce” onu hatırlamaktır.

Eskiye nazaran şeyhlerin etkilerinin kırıntı halinde kaldığını ifade eden K49, insanların işi düşüştüğü zaman şeyhlere başvurduklarını ifade etmiştir.

(...) Özellikle günümüz insanı eskiden olduğu gibi şeyhe kayıtsız şartsız itaat etme durumundan çıkmıştır. Günümüz müritleri adeta şeyhlerini işine geldiği zaman kullanıyorlar. Bir kenarda dursun. İşimiz düşerse başvururuz diyorlar. Birisiyle bir sorunum var gidip şeyhe söyleyeyim çözsün; hanımı ile sorunu var şeyhe başvurayım da bu sorunu çözsün anlayışı var. Onun dışında şeyh varmış, yokmuş pek önemsenmiyor. (K49, Siyasetçi)

Geçmişte bireyin hayatında şeyh daha merkezi bir konumda iken günümüzde bu durumun değiştiği; şeyhlerin artık hayatın birçok aşamasında değil daha çok müridin başka çaresi kalmadığında kendisine başvurulmuş bir otorite haline geldiği söylenebilir. Başka bir deyişle, evlenilecek kişinin seçiminden, çocuğuna hangi ismi vereceğine kadar birçok konuda şeyhe danışılırken²; bu durumun giderek değiştiğini söylemek mümkündür.

e) Arabuluculukta Etki Yitimi

Şeyhlerin kanaatlerinin bağlayıcılığındaki dönüşümün pratik yansımalarından beşincisi arabuluculukta etki yitimidir. Şeyhin arabulucu olarak kabul edilme durumu aslında onun kanaat önderi olarak kabul edilmediğinin göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Mülakatlar ışığında

2 Şeyhe danışma konusunda detaylı bilgi için bkz: Aktaş, Ahmet, *Şeyhlik Kurumunun Sosyal ve Dini Pratikler Üzerindeki Etkileri (Siirt Örneği)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2020.

şeyhlerin bu konuda da etki kaybı yaşadıklarını söylemek mümkündür. Tarikat mensubu olan iki katılımcının ifadeleri, bu değişime dair bir izlenim sunmaktadır:

Köylünün biri, yolun geçtiği bir yeri kapatmış oraya ev yapacağını söylemiş. Gelip bana dediler ki durum böyle ne yapabiliriz. Ben de dedim ki filanca şeyhe gidin o aranızı bulsun. Gittiler şeyhin yanına. Sağ olsun şeyh ilgilen-di. Durumu dinledi. Dedi ki çağırın diğer şahsı. Çağırdılar ama adam gitmedi. Eskiden gitmemek büyük bir cesaret isterdi ama adam gitmedi. Gitseydi bile muhtemelen işine gelmediği için tavsiyelere uymayacaktı. Teşbihte hata olmasın, eskiden şeyhin söylediği farz olarak kabul edilirken şimdi ise söyledikleri sünnet derecesine düşmüştür. (K4, Tarikat Mensubu, Gazeteci)

Burada mahkemeler şeyhlerin tekkesidir. Eskiden bunların sözlerinin üstüne kimse pek fazla bir şey demiyordu. Onlar genelde bir çözüm yolu sunar ve taraflar da bunu kabul ederdi. Ama son yıllarda durum eskisi gibi değil. Artık şeyhler her olayı çözemiyor. Niye? Çünkü insanlar artık şeyhin her dediğini kabul etmeyebiliyor. Kendi ailemden örnek vereyim. Mesela benim bir amcam öldürüldü. Olay öyle yıllarca barış olmadan devam etti. Şeyh birkaç defa haber göndermesine rağmen bizim aile barışmayı kabul etmedi çünkü haksız yere amcam öldürülmüştü. (K10, Tarikat Mensubu)

İlk örnek olayda şeyh çağırdığı halde karşı tarafın gelmemesi ve ikinci olaydaki şeyhin barıştırmaya için haber göndermesine rağmen bu önerisinin kabul edilmemesi, şeyhlerin otoritesinin azalması olarak değerlendirilebilir. Zira geçmişte şeyhlerin toplumsal alandaki kontrol gücünün yüksek olması ve onların toplum tarafından şeriatın temsilcisi olarak kabul edilmelerinden dolayı, onların arabuluculuk tekliflerinin kabul edilmemesi veya şeyh çağırdığı halde gitmemek, şeyhe değil şeriata/dine muhalif davranmak anlamına geliyordu. Bu nedenle geçmişte bu tarz olayların yaşanması sık karşılaşılan durumlar değildi.

19 Ocak 2020 tarihinde Bitlis'in Güroymak (Norşin) ilçesinde, Türkiye'nin en köklü şeyh ailelerinden birisine mensup olan Şeyh Abdülkerim Çevik'in, yaptığı arabuluculuk sonucunda, taraflardan birisinin şeyhin çözüm önerisini kabul etmeyip iki gün sonra şeyhi kendi medresesinde öldürmesi,³ şeyhlerin bağlayıcılıkları konusunda yaşanan dönüşüme örnek olarak gösterilebilir. Zira her ne kadar tek bir olaydan hareketle bölgenin tamamında köklü bir dönüşümün yaşandığı iddia edilemeyecek olsa da, bir şeyhin arabuluculuğunun beğenilmemesi sebebi ile öldürülmesi bölgede ilk defa yaşanmıştır. Geçmişte, şeyhin arabulucu olduğu olaylarda ortaya konulan çözüm önerisi sonucunda şeyhe karşı şiddet eyleminde bulunulmazdı.

3 Ayrıca bkz: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kuran-kursunda-oldurulen-naksibendi-seyhi-abdulkerim-cevik-topraga-verildi-6126223>

Hatta şeyhin çözüm önerisine uymamak bile sıklıkla rastlanan bir durum değildi. Geçmişte şeyhin çözüm önerisine uymamanın “şeriata/dine muhalif davranmak”⁴ olarak algılanıp muhalif davranan kişi toplumdan tecrit edilirken, günümüzde arabulucu olan şeyhin, çözüm önerisinin beğenilmeyip öldürülmüş olması değişimin yönüne dair ipuçları taşımaktadır.

f) Siyasal Tercihlerin Şekillenmesinde Etki Yitimi

Şeyhlerin toplumsal gücünün geçmişle kıyaslanabileceği altıncı parametre ise siyasal tercihlerinin şekillenmesindeki etki yitimidir. Mülakatlar, şeyhlerin siyasal tercihler noktasındaki etki alanlarının daraldığını ortaya koymaktadır:

Kendi dar çevreleri üzerinde etkileri vardır. Onların kemik oy dediği bir kesimi var. Onlar şeyh nereye derse oraya hiç sorgulamadan oy verirler. Ama toplumun geneline baktığımızda bu etki çok sınırlı katıyor. Bugün şeyhlerin etrafındaki mürid sayısına baktığımızda da bunu görebiliriz. Şeyhin sözde binlerce müridi var ama bunların büyük bir kısmı sadece zamanla babaları o şeyhe bağlı oldukları için o geleneği sürdürüyorlar. Bu kişilerin oy tercihinde şeyhlerin pek bir etkisi olmuyor. Eğer vereceği partiyi şeyhi de tavsiye ediyorsa problem yok. Hatta bak şeyhimiz de filancaya oy verin dedi diyor. Ama başka bir partiye oy verecekse şeyhin söylediğinin bir önemi olmuyor. (K48, STK Temsilcisi)

Kendi dar çevrelerinde yani müridleri üzerinde etkileri var. Müridlerinin de hepsi üzerinde etkisi yok. Çünkü müridlerinin bir kısmı sadece ismen şeyhin mürididir ama onun hayatında şeyhin bir bağlayıcılığı yok. Onun dışındakiler üzerinde etkileri yok. Gençler arasında zaten çok zayıf bir etkileri var. (K26, Eğitimiçi)

Kendi müridleri üzerinde etkileri var. Toplumun geneline baktığımızda bu oran çok az. Kendi müridleri içerisinde bile farklı düşünen ve farklı partilere oy veren insanlar çıkıyor. İnsanlar artık oy, para vb. konularda şeyhleri pek karıştırmıyorlar işlerine. (K27, Tarikat Mensubu, Esnaf)

Bir başka katılımcı ise, şeyhlerin siyasal tercihlerin şekillenmesinde azalan etkisini şeyh ailesinden bir yakınının anlattığı olay üzerinden şöyle açıklamıştır:

Yakın zamana kadar şeyhlerin Siirt genelinde gerçekten çok büyük etkileri vardı. Şeyh ailesinden siyasetle ilgilenen bir dostum vardı. Bir gün bana şunu anlattı: “Eskiden seçim yaklaştığında köylüler katile katile bize gelirdi ve oyumuzu hangi partiye verelim diye bize danışıyorlardı. Biz de falanca parti derdik ve insanlar o partiyi desteklerdi. Fakat bir süre geçtikten sonra seçim döneminde köylüler kendileri gelmemeye başladı ama haber gönderiyorlardı bize hangi partiye oy verelim diye sorarlardı. Biz de onlara şu partiye oy verin derdik ve onu desteklerlerdi. Zamanla artık haber de göndermemeye başladılar”

4 Şeyhlerin arabuluculuk rolleri ile ilgili detaylı bilgi için: Aktaş, Ahmet, *Şeyhlik Kurumunun Sosyal ve Dini Pratikler Üzerindeki Etkileri (Siirt Örneği)*.

insanlar. Bu sefer biz onlara adam gönderip gidin onlara şu partiye oy vermelerini söyleyin demeye başladık. Gidip o partiye oy veriyorlardı. Bir süre sonra haber vermemiz yetmedi biz kendimiz gitmeye başladık. Dedik ki oyunuzu şu partiye verin onlar da veriyorlardı. Fakat son yıllarda biz bizzat kendimiz gidip şu partiye oy verin dememize rağmen insanlar bizi dinlememeye başladı. (K13, Eğitimi)

Bu ifadeler, siyasal tercihleri şekillendirme konusunda şeyhlerin etkilerinin azaldığına dair bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir. Daha önce insanlar şeyhlere gidip “Hangi partiye oy verelim?” diye danışırken zamanla bu ilişkini zayıfladığı görülmektedir. Geçmişte şeyhlerin siyasal tercihlerin şekillenmesindeki etkisi daha belirgin iken; günümüzde şeyhler doğrudan yönlendirme yapmasına rağmen müridlerinin içinde bile ona uymayan, hatta “Şeyh benim partime oy versin!” denilebilmektedir.

Çalışma sahamızdaki şeyhlerin insanların kanaatleri üzerindeki etkilerine baktığımızda, şeyhlerin toplum tarafından hâlâ birer kanaat önderi olarak kabul edildiğini; ancak bu etkilerinde geçmiş ile kıyaslandığında bir azalma olduğunu da söyleyebiliriz.

3.2. Şeyhin Bağlayıcılığının Azalmasının Nedenleri

Mülakatlar sonucunda şeyhlerin kanaatlerinin bağlayıcılığının azalmasının hem şeyhler ve müntesipler hem de değişen şartlarla ilgili olduğu görülmüştür. Şeyhlerin kanaat önderi olarak bağlayıcılıkları kişilerin şeyhe bağlılık derecesine göre değiştiği gibi şeyhin toplumda bıraktığı imaja göre de değişiklik gösterdiği söylenebilir. Bu değişimde etkili olan faktörler iki başlık altında toplanabilir: İçsel faktörler ve dışsal faktörler.

3.2.1. Şeyhlerin Bağlayıcılığın Azalmasında İçsel Faktörler

Şeyhlik kurumunun toplumsal etki gücünün azalmasında etkili olan faktörlerin başında, şeyhlerin artık eskisi kadar *toplum ile iç içe olmamaları* gelmektedir:

Şeyhlerin toplumdaki etkilerini kaybetmelerinin nedenlerinden biri de bence şeyhlerin toplumsal alandan kendilerini soyutlamalarıdır. Kurtuluş Savaşı veya öncesindeki süreçlere bakın şeyhler kendi müridleri ile savaşa katılmıştır. Devletin ve milletin sorunları ile yakından ilgilenmişlerdir. Gerektiği zaman eline silahı alarak cepheye gitmiştir. Mesela Siirt’te şeyh Şerafettin vardı. Kendisi hem şeyh hem de subaydı. Ruslara karşı müridleri ile beraber savaşmış ve bu savaştan sadece 8 müridi sağ kalabilmiştir. Şimdi böyle bir şeyhin toplumdaki etkisi ile tekkesinden dışarı çıkmayan bir şeyhin etkisi bir olur mu?. (K23, Tarikat Mensubu, Esnaf)

Şeyhler artık halkla iç içe değiller. Eskiden şeyhler köy köy dolaşıp insanları iyiye, güzele davet ederlerdi. Onlara dinî anlamda bir şeyler

öğretirlerdi. Ben çocukluğumda hatırlıyorum şeyhin köye geldiğini. İnsanlar şeyhin etrafında toplanır şeyh de onlara nasihatlerde bulunurdu. Şeyh dolaştığı için halkın sorunlarını yakından bilirdi. Kim kiminle kavga etmiş, kiminle küsmüş, kimin taziyesi var, kimin derdi var bunları bilirdi. Ama artık şeyhler irşad için gezmiyorlar. Kendi tekkesine medresesine çekilmişler. Halkın gelmesini bekliyorlar. Böyle bir şeyh insanlar üzerinde ne kadar etkili olabilir ki! (K14, Memur).

Siyaset ile yakın ilişki içinde olma, şeyhlerin bağlayıcılığının azalmasındaki faktörlerden bir başkası olarak ifade edilmiştir. Şeyhlere toplum tarafından yüklenen ve şeyhlerin de kendilerini öyle ifade ettikleri siyaset üstü bir kurum olma vasfının, siyasetle yakın ilişkiler sonucunda ortadan kalktığı veya -en azından- bu konudaki güvenin azaldığı vurgulanmıştır:

En büyük neden şeyhlerin siyasete bulaşmalarıdır. Şeyhler siyasete bulaşınca işin içerisindeki Allah rızası ortadan kalktı artık devreye menfaat girdi. Bu sefer insanlar menfaatlerinin gerektirdiği gibi davranmaya başladı. Böyle olunca toplumdaki etkileri azaldı. İnsanlar kör değil hocam. Baktılar ki bazı şeyh geçinenler bu işten menfaat elde etmeye başladı, onlar da yavaş yavaş terk etmeye başladı şeyhleri. (K25, Şeyh Ailesi Üyesi, İşiçi)

Şeyh ailesine mensup olan K2 de şeyhlik kurumunun siyaset ile yakın ilişki içerisinde bulunmasından dolayı bu kurumun güven kaybı yaşadığını ve bu durumun şeyhlerin bağlayıcılığı konusunda olumsuz sonuçlara neden olduğunu ifade etmiştir. Benzer ifadeler şeyh ailesine mensup K10, medrese mezunu ve tarikat mensubu olan K5 ve şeyh olan K17 tarafından da kullanılmıştır.

Bu noktada vurgulanmalıdır ki, şeyhlerin siyasiler tarafından muhatap alınması kısa vadede şeyhlere karşı bir teveccühün oluşmasını sağlarken; uzun vadede şeyhlik kurumuna zarar verme ihtimali de bulunmaktadır. Siyasetin değişken yapısı karşısında gelenekselleşmiş bir yapı olan şeyhliğin katı bir tutum içerisinde olması pek mümkün olmamaktadır. Değişen siyasal dengelere karşı şeyhlerin kendilerine yeni bir pozisyon belirlemeleri, kısa vadede birtakım kazanımlar sunarken uzun vadede bu kuruma duyulan güvenin zayıflamasına neden olabilmektedir. Bu noktada şeyhlerin siyasete bulaşmalarının aslında iki yönlü bir etki yaptığı söylenebilir. Bir taraftan siyaset alanında etkin olmaları onların etrafında daha fazla insanın toplanmasını sağlarken öbür taraftan da bazı bağlıların uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Siyasal anlamda güçlü olan bir şeyhe yakın olmak, kişiye birtakım kazançlar sağlayabilmektedir. Özellikle bürokratik engellerin aşılmasında bu yakınlık işlevsel olabilmektedir. Dolayısıyla şeyhin siyasetle ilişkili olması, niceliksel olarak daha yaygın bir mürid ağı oluşturabilir. Ancak bu durumda, şeyhe yakın olmanın temelinde manevi bir güdü, sadakat ve samimiyet değil

menfaat sağlama düşüncesinin ön plana çıkması muhtemeldir. Dolayısıyla bu tarz bir ilişki ağının geliştiği bir yerde şeyhin bağlayıcılığı da kişinin menfaatine uyma derecesine göre değişiklik gösterebilir. Başka bir ifadeyle, şeyhin kanaatinin bağlayıcılığı, müridin menfaatine uymasıyla orantılı olabilir.

Şeyhlik kurumunun *yetkin olmayan kişiler tarafından temsil* edilmesi bir başka etken olarak ifade edilmektedir. Kendisi de bir şeyh olan K19, cübbe giyip sarık takan herkesin kendisini şeyh olarak tanıttığını bu nedenle görünürde bir ‘şeyh enflasyonu’nun olduğunu ifade etmiş ve şeyhliğin toplumdaki bağlayıcılığının azalmasını buna bağlamıştır:

Bir başka neden ise bu işin bazı samimiysiz kişiler tarafından rant aracına dönüştürülmüş olmasıdır. Eskiden bir bölgede bir şeyh olurdu. O şeyh ailesine baktığımızda kökü hepsi âlim insanlardı ve belliydi. Birisi şeyhlik iddiasında bulunduğu sorarlardı sen kimin halifesisin, kimden icazet aldın, meşrebin nedir? Şimdi böyle bir şey yok. Şeyh enflasyonu var. Cübbe giyip sarık tayıp ben şeyhim diyen bir sürü insan var. Piyasada şeyh diye kendini tanıtıp bu kurumu kendi çıkarlarına alet edinen insanlardan dolayı da insanların şeyhlere olan güveni azaldı. (K19, Şeyh)

Burada semboller üzerinden bir itibar sağlama çabasından da bahsedilebilir. Erving Goffman (2018: 79), bir sembolün iletlediği toplumsal bilginin; itibar, onur ve rağbet edilesi bir sınıfsal konuma dönük özel bir iddia içerebileceğini ve buna “statü sembolü” denilebileceğini belirtir. Cübbe ve sarık, toplumsal bir statü simgesi olarak kabul görmektedir. Öyle ki cübbenin ve sarığın şekli veya rengi de farklı anlamlar içerebilmektedir. Medreselerde talebelerin taktığı takkeler de birer statü göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Örneğin medrese eğitiminin henüz başında olan talebeler beyaz takke takarken, eğitimini belli bir seviyeye getirmiş talebeler ise siyah renkli takkeler takmaktadırlar. Talebenin taktığı takkenin renginden medrese eğitimindeki seviyesi hakkında bir tahminde bulunulabilmektedir. Dolayısıyla cübbe ve sarığın, birer itibar sembolü veya göstergesi olarak kullanıldığı ve bu semboller üzerinden toplumda bir statü elde etme çabasının ön plana çıktığı söylenebilir.

Soy şeyhliğinin, şeyhlerin toplumdaki etkilerinin ve kanaatlerinin bağlayıcılığını olumsuz yönde etkileyen bir başka husus olduğu belirtilmiştir. Şeyh olabilmenin; âlim olma, takva sahibi olma, nefsi terbiye etme gibi süreçlerden arınarak, sadece soya indirgenliğini belirten K39’a göre, bu durum âlim olmayan ve nefsi yeterince terbiye edilmemiş insanların şeyhlik iddiasında bulunmasına neden olmuş, dolayısıyla samimi, liyakatli şeyhlerin sayısı azaltmıştır. Liyakatsiz şeyhlerin artması da bu kuruma olan güveni sarsmıştır.

Kişinin şeyh ailesinin bir ferdi olması, ileride şeyh olması için hazır bir durumu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla şeyhin oğlu, kardeşi veya torunu olmak bir “sosyal sermaye” olarak kişiye avantajlı bir durum sağlamaktadır. Pierre Bourdieu, sosyal sermayeyi, “bir birey ya da grubun, karşılıklı tanışıklık ve tanıma ilişkilerinden oluşan kalıcı bir ağa sahip olması sayesinde, kendi üyelerine kolektivitinin sahip olduğu sermayenin desteğini sağlayan fiili ya da potansiyel kaynaklar kümesi olarak” tanımlamaktadır (1986: 247). Dolayısıyla şeyh oğlu olmak, kişiye kendi üyeleri içerisinde bir yeterlik ve buna bağlı olarak doğal bir kabulün oluşmasını sağlamaktadır. Bu sosyal sermaye sayesinde, şeyhliğin babadan oğula geçmesi daha kolay olmaktadır. Zaten kendi müntesipleri için bu doğal bir süreç olarak algılanmaktadır. Müridin, sadece şeyhin çocuğuna değil; onun ailesinin herhangi bir ferdi-ne de, şeyhine duyduğu saygıdan dolayı saygı göstermesi, bu kabulün çok daha kolay olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu gerçeklik yetkin olmayan insanların şeyhlik iddiasında bulunmasına sebep olabilmekte ve halkın bu kuruma duyduğu güvenin azalmasında rol oynayabilmektedir.

Şeyhlerin veya onların aile fertlerinin kendi konumlarını ticari ilişkilerde kullanarak *ekonomik faaliyetlerde bulunmaları* bir başka problem alanı olarak görüşmelerde ifade edilmiştir:

Özellikle bazı şeyh ailelerinin müridleri ile ekonomik faaliyetlerde bulunması ve zaman zaman kendi müridleri ile yaptıkları işlerde zarar etmeleri, müridler ile kendi şeyhleri arasında “sadakatten ekonomiye” doğru kayan bir ilişkinin doğmasına neden olmuştur. (K20, Eğitimi)

K30 da şeyhlerin bağlayıcılıklarının azalmasını ekonomik ilişkilere bağlamıştır:

Şeyhler kendi müritleriyle ticaret yapmaya başlayınca, onlara atfedilen kutsallık aşınmaya başladı. Niye? Çünkü araya artık menfaat ve çıkar girdi. Şeyh ile mürid arasındaki ilişki sadakatin yanı sıra ekonomik bağlılığa dönüştü. Zamanla ekonomik taraf daha ağır gelmeye başladı. Şeyhler ve müridler arasındaki ticaret ve ortaklıklar zararlı sonuçlandığında sadakat ortadan kalktı yerine tamamen ekonomik kaygılar geldi. Böyle bir durumda şeyhin bağlayıcılığı da zayıfladı (K30, Doktor).

Bu noktada şeyhlerin toplum tarafından ekonomik/çıkar ilişkileri ile anılmaya başlamasının, bu kuruma duyulan güveni zedelemeye başladığı ifade edilebilir.

3.2.2. Şeyhlerin Bağlayıcılığının Azalmasında Dışsal Etkenler

Şeyhlerin toplumdaki bağlayıcılıklarının azalmasında şeyhlerden kaynaklanan nedenler olduğu kadar; onların dışındaki nedenlerden dolayı da bir etki kaybının yaşandığı söylenebilir.

Toplumun şeyhlik kurumuna yaklaşımının değişmesinde etkili olan hususlarla ilgili en çok vurgulanan şey, *eğitim seviyesinin artması* ve buna bağlı olarak şeyhlerin bilginin tek kaynağı olmaktan çıkması gelmektedir. Tarikat mensubu K23 bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Eskiden okuma yazma oranları çok düşüktü. Bilgiye ulaşmak da doğal olarak çok zordu. Şimdi durum çok değişti. Bütün dünya tek bir tuşa bakıyor artık. Özellikle gençler artık gidip bir şeyhe danışmak yerine internete bakıyor. Şeyh bir şey söylese bile gidip birçok yerden o bilgiyi kontrol edebiliyor. Böyle bir durumda şeyhin pozisyonu doğal olarak değişiyor. (K23, Tarikat Mensubu, Esnaf)

K5, K27 ve K12 de benzer şekilde, eğitim seviyesinin artması, kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanması ve buna bağlı olarak bilgiye ulaşmanın kolaylaşmasının, şeyhlerin dinî bilginin tek kaynağı olmaktan çıkmasına neden olduğunu ifade ederek yukarıdaki durumu destekleyen ifadeler kullanmışlardır.

Okuma yazma oranının düşük olduğu yerlerde bilgiye ulaşma olanakları da sınırlı olabilmektedir. Aynı durumun dinî bilgi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir durumda dinî bilginin kaynakları genellikle şeyhler olmuş, dolayısıyla şeyhlerin otorite olarak kabul edildiği bir dinî hayat daha baskın hale gelmiştir. Ancak eğitim olanaklarının artması, bilgiye doğrudan ulaşabilme imkânı sağlamıştır. Yeni bilgi kaynaklarının ortaya çıkmasının, geleneksel bilgi otoriteleri olan şeyhlerin merkezi konumlarının zayıflaması ile sonuçlandığını söylemek mümkündür. Zira yeni durumda şeyhler, dinî bilgi alanında “tek otorite” olmaktan çıkıp, “otoritelerden biri” haline gelmiştir.

Şeyhlerin bağlayıcılığının zayıflamasında etkili olduğu düşünülen bir başka faktör de *göç ve şehirleşme*'dir. Şehir hayatının sunduğu yeni ilişki tarzı ve zorunluluklar, şeyhlerin müridleri üzerindeki etkisini azaltan sebepler arasında sayılmıştır:

Eskiden küçük yerleşim yerleri vardı ve orada insanlar etkileri altına alabiliyorlardı. Ama göç ile beraber insanlar şehirlere geldi. Şehirleşme ile beraber toplum gelişti ve büyüdü. Böyle olunca şeyhlerin müridlerini kontrol edebilme şansları da azaldı. Değişen şartlarla beraber yeni sorunlar da ortaya çıktı. Şeyhler bu değişimi yakalayamadıkları için yeni duruma çözüm de üretemez oldular. Bu da onların etkisini azaltan başka bir konudur. (K26, Eğitimci)

Eskiden şeyhlerin bağlayıcılığı daha fazla idi. Bizim olduğumuz köyde kimse şeyhten habersiz hiçbir şey yapmazlardı. Komşu köye bile gitmiyordu. Gelip şeyhim biz falanca yere gideceğiz bir emriniz var mı diye sorarlardı. Mesela evlenilecek kişilerin seçiminde şeyh onları yönlendiriyordu. Şeyhten habersiz kimse kız alıp vermiyordu. Şeyh ya bizzat kendisi evlenilecek kişiyi tavsiye ediyordu ya da köyün ileri gelenlerinden birine bu görevi veriyordu o hallediyordu. Ama şehirde şeyhin bu gücü azaldı. Şeyh, şehir hayatının koşuşturmasında müridini göremiyor ki. Mürid de köydeki gibi yapacağı her işten önce gelip danışmıyor artık. (K3, Şeyh)

Şehir hayatının sunduğu şartlardan dolayı insanlar artık şeyhlik kurumuna farklı bir anlam ile bakmaya başladılar. Şehirdeki yeni yaşam tarzına ayak uydurmaya çalışan insanlar bu sefer şeyh ile karşı karşıya gelmeye başladılar. Örneğin şeyh, kız erkek aynı ortamda olmayı tasvip etmiyor. Bu durum köyde uygulanabiliyordu çünkü zaten böyle bir ortam oluşmuyordu. Ama şehre gelince kız ve erkeği birbirinden tamamen ayrı bir şekilde tutamıyorsunuz. Çünkü ortam buna müsait değil. Bu sefer insanlar şeyhin belirttiği kanaate bazen isteyerek bazen de istemeyerek de olsa uymamaya başladı. (K29, Şeyh Ailesi Üyesi)

Geçmiş ile günümüz arasında büyük bir fark var. (...) Eskiden aile içinde evlilik kararı alındığında aile büyüğü şeyhe gidip onun tavsiyesini alabiliyordu veya en azından haberdar ediyordu. Ama artık bu çok zayıfladı. (K4, Tarikat Mensubu, Gazeteci)

Yukarıdaki alıntılardan hareketle, şeyhlerin etkisinin azalmasında etkili olan nedenlerden birisinin yeni yaşam alanlarını sunduğu yeni ilişki ağları olduğu söylenebilir. Özellikle kente göç beraberinde yeni yaşam ortamları ve ilişki ağlarını da getirmekte, “geçmişten beri güçlü konumda bulunan kişilerin, grupların, inanç ve düşünce kalıplarının gücünü ve prestijini de tehdit etmektedir” (Ertit, 2014: 249). Yapılan göçlerin daha çok şehir merkezlerine doğru olması, kırsaldaki yüz yüze ilişkilerin yerine daha kurumsal ve ikincil ilişkilerin doğmasına neden olmuştur. Bu durum şeyhler ve müridleri arasındaki ilişkiyi etkilemiştir. Pekasil (2013: 36), şeyh, molla ve seyyid gibi, birer “evren idame aygıtı” olan dinî statü tiplerinin, göç ve sonrasında travma yaşayan kişilerin dertlerine yeterince çözüm getiremediği, kuşatıcı olamadığı, işlevlerini gerçekleştirecek “mahal” ve bağlamdan mahrum kaldığı için makuliyet çerçevesinin parçalandığını ifade etmektedir. Şeyhlerin bu yeni yaşam alanlarında kendi pozisyonunu henüz sağlamlaştıramamışken müridinin yaşadığı savrulmaya çare üretmesi daha da zorlaşmıştır. Dolayısıyla göç ve şehirleşme sonucu yaşanan savrulmanın şeyhlerin bağlayıcılıklarını azalttığını söylemek mümkündür. Şeyhlerin yeni yaşam alanlarında yeterince kuşatıcı olamaması, onların müridleri üzerindeki bağlayıcılığını da etkilemiştir.

Bir başka dışsal faktör artan *bireyselleşme* olgusudur. K10'un aşağıdaki ifadeleri artan bireyselleşme olgusunun şeyhin kanaatinin bağlayıcılığını nasıl etkilediğini göstermektedir:

30 yıl öncesiyle kıyaslandığında şeyhlerin sözlerinin bağlayıcılığı günümüzde daha azalmıştır. Burada bireyselleşme ve kendi kararlarını kendisi verme duygusu ön plana çıkmaktadır. İnsanlar artık kendi hayatları ile ilgili kararlarda başkasının söz söylemesini veya tavsiyede bulunmasını pek istemiyor. Bu benim hayatım, dolayısıyla karar da ben veririm düşüncesi yaygınlaştığı için şeyhlerin bu alandaki etkileri de sınırlanmış oluyor. (K10, Şeyh Ailesi Üyesi)

Y ve Z kuşağı olarak adlandırılan bireyler, karar almada kendilerinden önceki kuşaklara kıyasla daha bireysel davranabilmektedirler. Dolayısıyla şeyhlerin, yeni kuşakların gündelik yaşamıyla ilgili bir konuda kanaat belirtmesi yeni kuşaklar için kendi ebeveynlerine kıyasla daha az bağlayıcı olmaktadır. Kolektif kimliğin etkin olduğu yapılarda grup adına başkasının karar verme durumu daha baskın olabilirken, bireyselleşmiş yapılarda bu durum zayıflamaktadır. Ancak vurgulanmalıdır ki, burada tam manasıyla bir bireyselliğin yaşandığı iddia edilmemektedir. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde geleneksel yapının normları eski gücünde olmasa da hâlâ hüküm sürmektedir. Bu bölgede yaşayan birisi olarak gerek kendi yaşamımızda gerekse gözlemlerimizde, bu yapı içerisinde genellikle kararların aile büyükleri tarafından verildiğini; ancak geçmişle kıyaslandığında bir değişimin yaşandığını söylemek mümkündür. Bu değişimle birlikte kısmi de olsa bireysellik ön plana çıkabilmekte ve bu durum şeyhin kanaatinin bağlayıcılığını sınırlayabilmektedir.

İdeolojik yaklaşımlar ve PKK'nın propagandası da şeyhlerin toplum üzerindeki etkilerini azaltan bir başka neden olarak ifade edilmiştir. Örgütün şeyhleri açık bir şekilde düşman ilan etmesi ve onlar hakkında propaganda yapması bu kurumun belli bir kesim nezdinde itibarını olumsuz etkileyebilmektedir. Örneğin K16, daha önce imamlık yaptığı köyde yaşadıklarını şöyle ifade etmiştir:

PKK'nın şeyhlere karşı yürüttüğü propaganda insanların şeyhlere olan yakınlığını zedeledi. Böyle olunca şeyhlerin toplumun kanaatleri üzerindeki etkisi azaldı. Daha önce imamlık yaptığım köyde köyün tamamı X şeyhi-ne bağlıydı. Zamanla neredeyse köyün tamamı şeyhi bıraktılar. Nedeni ise siyasiydi. Şeyh örgütün yaptıklarını tasvip etmiyor ve onlara yanaşmıyor diye şeyhi terk etmeye başladılar. Gitmiyorlardı hatta gidenleri de kınmaya başlamışlardı. Burada şeyhin etkisinin azalması şeyhin kendisinden dolayı değil toplumdaki siyasi fikirden kaynaklanmaktaydı. (K16, Tarikat Mensubu, Müderris)

Şeyhlerin kanaat önderi olarak bağlayıcılıklarının azalmasında etkili olan bir başka hususun *yeni aktörlerin ortaya çıkması* olduğu söylenebilir.

Osmanlı'da 19. yy'da başlayan merkezileşme politikası çerçevesinde Mirliklerin tasfiyesiyle birlikte neredeyse bölgedeki tek otorite haline gelen şeyhlerin, son yıllarda bu alandaki otoritelerini yeni aktörler ile paylaşmak zorunda kaldıkları ifade edilebilir:

Eskiye nazaran etkileri çok azaldı. Nedeni ise son yıllarda partiler düzeyinde bir kanaat önderliği çalışmalarının ortaya çıkmasıdır. Son yıllarda partiler de toplum nezdinde kanaat önderliğine soyundular. Onlar da parti il başkanı, milletvekili vs. düzeyinde kanaat önderi olarak faaliyet göstermeye başladılar. Böyle olunca şeyhlere rakip çıktı. Bunlar da artık insanların kanaatleri üzerinde etki etmeye başladılar. Özellikle siyasal partilerin temsilcilerinin arabuluculuk konusundaki faaliyetleri bu alanda yeni bir aktör olarak ortaya çıktı. (K6, Gazeteci)

Bölgede kanaat önderliği konusunda son yıllarda bazı değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Özellikle siyasal fikirlerin yaygınlaştığı ve bazı ideolojilerin ön plana çıktığı yerlerde, dinsel formdaki kanaat önderliğinin yanı sıra ideolojik aktörlerin de faaliyetlerine şahit olunmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle şehirleşme ile beraber dernekler de bu alanda faaliyet yürütmeye başlamıştır. Yardımlaşma derneği, taziye evi, vb. yapılar altında bir araya gelen insanlar arabulucu veya kanaat önderi olarak da faaliyet yürütmektedirler. Kanaat önderliği ve arabuluculuk konusunda etkisi artan aktörlerden birisi de şehrin mülki amirleridir. Pekasil'in (2013: 39) ulaştığı sonuçlar da bölgede kanaat önderliği konusunda yaşanan değişimi göstermektedir. PKK'nın ve yeni siyasi elitin temsilcilerinin bölgedeki otoritesini sağlamlaştırarak yeni karizmatik kişiler haline geldiğini belirten Pekasil, bu durumun, dinî karizmatik liderlerin bu alandaki etkisini sınırladığını ancak dinî liderlerin yerlerini tamamen yeni aktörlere bırakmadığını ifade etmiştir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde medreselerin de kaldırılması sürecinden sonra birçok şeyh ya bu faaliyetlerini sonlandırmıştır ya da çok zor şartlarda faaliyet yürütmüştür. Özellikle medreseler konusunda ciddi sıkıntıların yaşandığı, mağara, evlerin bodrum katları, samanlıklar vb. yerlerde gizlice eğitim faaliyetlerini sürdürdükleri bilinmektedir. Günümüze geldiğinde ise medreselerin daha konforlu olduğu, imkânlarının artmış olduğu ifade edilebilir. Şeyhler de geçmişe kıyasla, yer yer "lüks" seviyesinde sayılabilecek tekelere sahip olduğu bir dönem deneyimlenmektedir. Şeyhlerin ve seydaların son yıllardaki bu görünürlükleri üzerinde, şeyhlerin etkilerinin geçmişe oranla azalmaktan ziyade arttığı düşünülebilir. Özellikle siyasi partiler tarafından şeyhlerin muhatap olarak kabul edilmesi, siyasi yönetimin kanaat önderleri adı altında bu kişiler ile temas içerisinde olması ve şeyhlerin toplumsal alanda etkilerinin arttığı

şeklinde değerlendirilebilir. Ancak toplumsal yaşamdaki dönüşüm “görünenin ardında” daha derinden yaşanan bir sürece işaret etmektedir. Şeyhlerin son yıllarda görünürlüklerinin ve mürid sayılarının artmasına rağmen toplumsal etkilerinin azaldığı görülmektedir.

Sonuç

Geçmiş ile kıyaslandığında şeyhlerin belirttiği kanaatin hem kendi müridleri için hem de diğer insanlar için bağlayıcılığının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Şeyhlerin kanaatlerinin bağlayıcılığı, şeyhe yakınlık düzeyindeki halka genişledikçe etkisini yitirmektedir. Geçmişte şeyhin belirttiği kanaatin aksine davranmak veya onu yok saymak pek mümkün değilken günümüzde aynı oranda bir bağlılığın varlığından söz edilememektedir. Bir katılımcının ifadesiyle söyleyecek olursak; “Teşbihte hata olmasın, şeyhlerin kanaati farz düzeyinden sünnet düzeyine inmiştir.”

Şeyhlerin kanaat önderliği konusunda bağlayıcılıklarının azalmasında hem içsel olarak şeyhlerden kaynaklı hem de dışsal olarak müridler ve çevreden kaynaklı nedenlerin rol oynadığı tespit edilmiştir. Şeyhlerden kaynaklı etkenlere bakıldığında, liyakatsiz şeyhlerin artması, takvadan ziyade popülerliğin ön plana çıkması, soy şeyhliğinin artması, ilmi olmayan kişilerin şeyhlik iddiasında bulunmaları, şeyhliğin bir itibar aracı olarak kullanılması gibi faktörlerin etkili olduğu anlaşılmıştır. Dışsal nedenlere bakıldığında, eğitim olanaklarının artması ve buna bağlı olarak bilginin yaygınlaşması sonucu şeyhlerin tek bilgi kaynağı olmaktan uzaklaşmaları, göçler ve şehirleşme sonucu değişen toplumsal yapı, bireyselleşme, ideolojik fikirler ve PKK'nın propagandası ve bu alanda yeni aktörlerin devreye girmesi gibi faktörlerin etkili olduğu anlaşılmıştır.

Tüm bu dönüşümler, şeyhlerin toplumsal gücü özelinde sekülerleşme sürecinin de yaşandığı anlamına gelmektedir. Zira güçlerini ya da meşruluklarını inanç dairesinden alan şeyhlerin, toplumu etkileme gücündeki azalış sekülerleşme göstergesidir. Bu noktada vurgulanmalıdır ki, şeyhlerin kanaat önderliği konusunda geçmişe kıyasla güçlerinin azalmış olması şeyhlik kurumunun hâlâ önemli bir aktör olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Şeyhlerin şeriatın temsilcisi olarak kabul edilmeleri kanaat önderliklerinin devamını sağlamada -geçmişe kıyasla gücü azalmış olsa bile- önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, A. (2020). Şeyhlik Kurumunun Sosyal ve Dini Pratikler Üzerindeki Etkileri(Siirt Örneği). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE.
- Bourdieu, P. (1986). *The Forms Of Capital*. J. Richsrason içinde, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (s. 241-258). New York: Greenwood.
- Bruinessen, M. V. (1993). *Kürdistan Üzerine Yazılar* (2 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2015). *Ağa, Şeyh, Devlet* (9 b.). (B. Yalkut, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertit, V. (2014). "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kentleşme". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (41). 243-254.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Goffman, E. (2018). *Damga* (3 b.). (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, & S. Ağırnaslı, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Özel Koca, N. (2017). *Kayıt Dışı Ekonomi: Tefecilik (Siirt Örneği)*. Siirt: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pekasil, T. (2013). "Dini Statü Tiplerinde Farklılaşma: Cizre Örneğinde Seyh, Molla ve Seyyidler". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. 2(4): 24-54.
- Peker, Ö., & Aytürk, N. (2000). *Etkli Yönetim Becerileri*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Ulutaş, E. (2015). "Toplumsal Bir Tip: Kanaat Önderi". *Konya: Selçuk Üniversitesi SBE*.